

PUILA INVUILA

Tseba bahlaolwa ba rena ba molemi wa ngwaga

Sehlopha sa bahlaodi se be se akaretša Willie Kotzé, Jane McPherson, Jenny Mathews, Jan de Villiers, Dirk van Rensburg, Karabo Peele le Gerard Mamabolo.

LEETO LA GRAIN SA LA 2012 LA GO NYAKA MOLEMI YO A HLABOLOGAGO WA NGWAGA LE PHETHILWE KA KGWEDI YA JUNE LENYAGA. RE BE RE NA LE BAHLAOLWA BA BARARO BA MAFELELO, E LEGO ISRAEL MOTLHABANE, JOHN MOTSOENENG LE TEMBALEKHAYA FORT NKUHLU, BAO BA HLOPHILWEGO KE BALOMAGANYI BA DIPROFENSE TŠA BONA.

Sehlopha sa bahlaodi se be se akaretša Jane McPherson (Molaodi wa Merero wa Grain SA), Dr Willie Kotzé (Molaodi wa Tshepedišo ya Tlhabollo ya Balemi wa Grain SA) gammogo le Modulasetulo wa gonabjale wa Poto ya Lehea, Karabo Peele, le Gerard Mamabolo wa AgriSeta. Maloko a mangwe a sehlopha se e be e le Dirk van Rensburg, Jan de Villiers le Jenny Mathews, balemi bao ba nago le kgahlego le boitemogelo dikarolong tša go fapafapana tša temo.

Israel Motlhabane

Israel o rekile polasa ya gagwe, Annasvlei, yeo e lego

seleteng sa Wesselsbron, fantising ka 1996. O ile a boloka tšhelete lebaka le letelele a dutše a kganyoga go phethagatša toro ye gagwe: Go ba mong wa polasa! O ile a kgona go bea depositi mme a thušwa ke Land Bank go lefa tšhelete ye e šetšego. Monna yo wa maikemišetšo a a tiilego o kgonne go phethagatša phišego ya gagwe ka go šoma ka maatla le go beakan-ya ka tshwanelo, mme toro ya gagwe ya fetoga nnete. Israel ga a lebele go leboga thušo ye e sa kakwego ya mosadi wa gagwe yo a rategago, Nunu, yo a feditšego mengwaga ye mentši e le morutiši.

Mohlaolwa yo o belegetšwe polaseng seleteng sa Hoopstad, fao tatagwe a bego a šoma bophelo bja gagwe ka moka. Israel o ile a tsena sekolo sa polaseng go fihla ka Mphato wa 7 (Grade 7) mme morago ga fao a phetha Mphato wa maramatlou (Grade 12) sekolong sa kua Hoopstad. O ile a ya gae ka mehla mafelelong a beke gobane ke moo a bego a thabile go feta. Israel o re: "Ge o gola polaseng, boitemogelo bjo ga bo go tlogele. Bo tsena mading a gago!" Nnete ye e molaleng

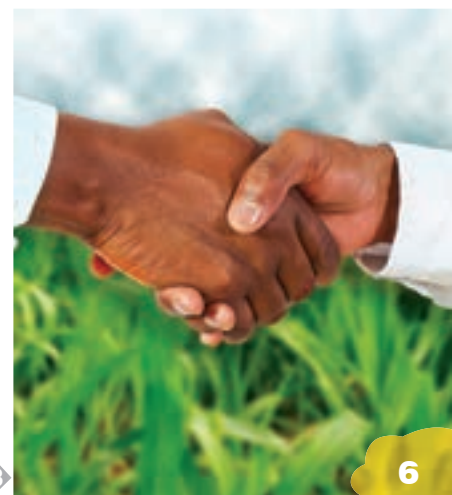
Kgatišopaka ya Grain SA ya batšweletši ba ba hlabologago

BALA KA GARE:

- 2 > "Tšwela pele go dira seo o se dirago"
- 6 > Taolo e sepelelana le boetapele
- 7 > Tekanyetšo – ga se ntlha ya lefela ya taolo

4

6

Mme Jane a re...

Ke kgwedi ya Agostose mme molemi yo mongwe le yo mongwe yo a gopolago go bjala dibjalo tša selemo o swanetše go akanya dilo tše mmalwa tša go swana le tše di latelago:

- Ke ya go bjala kae? (na tirišo ya ka ya naga e lotegile?)
- Ke tlo bjala eng?
- Na ke tseba ka moo dibjalo tše ke di akanyago di bjaltwago ka gona?
- Na ke na le ditrekere le didirišwa tšeo di nyakegago (goba dipholo/ditonki tša go goga didirišwa)?
- Na ke tšere dišupommu gore ke tsebe ka moo ke swanetšego go nontšha mašemo a ka?
- Na ke na le tšhelete ya go bjala dibjalo tše ke di akanyago ka tshwanelo?
- Puno ya ka ke tlo e bapatša kae?

Ge o se wa ba wa gopola ka dilo tše tšohle, thoma go gopola gonabjale le go beakanya. Molemi yo a ka se kego a bjala ke yoo a sego a beakanya le gatee.

Re amogela dikgopelo tše mmalwa tša batho bao ba nyakago go ikopanya le Grain SA. Ge o bala taodišwana ye gonabjale go ra gore o swere *Pula* ka diatl. Letlakaleng la ka morago o tla hwetša maina a balomaganyi bohle ba rena ba tlhabollo gam-mogo le dinomoro tša bona tša mogala/sele. Lekola lenane leo go bona yoo a lego kgauswi le wena.

Madimabe ke gore ga re na diofisi ditropong tšohle mme o tla swanela go ikgokaganya le molo-maganyi wa kgauswi go bona ka moo o ka tsenelago lenaneotlhabollo la rena. O tla kgopelwa go lefa R15 fela ka ngwaga mme tefo ye e tla go dumelela go tsenela diikopano tšohle tša dihlaphathuto, matšatši a balemi le dithuto tša rena le go amogela *Pula/Imvula* kgwedi le kgwedi. O ka se ke wa itshola le gatee mabapi le R15 yeo o e ntšhitšego ge o lebelela tsebišo yeo o tlogo e amogela. Re kgopela tshwarelo ge re sa šome profenseng ya Limpopo – lebaka ke tlhalelo ya letlotlo, mme le ge re tseba gore thušo ya rena e hlokega kudu, ga se ra ba ra atlega go lota tšhelete malebana le taba ye.

Karabo Peele – Modulasetulo yo mofsa wa Trasete ya Lehea

KARABO PEELE, YO A BEILWEGO MODULASETULO YO MOFSA WA TRASETE YA LEHEA.

Go latela peo ya Jannie de Villiers bjalo ka mophetišimogolo wa Grain SA, Karabo Peele o ile a bewa Modulasetulo wa Trasete ya Lehea ka kgwedi ya Aprele lenyaga. Karabo, yo a ilego a thopa sefoka sa Molemi yo a hlabologago wa Ngwaga wa Grain SA ka 2002, ke molemi tikologong ya Ventersdorp le Rustenburg.

ESTIE DE VILLIERS, YO MONGWE WA SEHLOPHA SA THULAGANYO YA PULA/IMVULA

Karabo Peele, yo a beilwego Modulasetulo yo mofsa wa Trasete ya Lehea.

“Tšwela pele go dira seo o se dirago”

TLHABOLLO YA BALEMI GA SE TSHEPELO YE BONOLO MME GO NA LE MATHATA A MANTŠI MAHLAKORENG A MMALWA AO A SWANETŠEGO GO PHENGWA. LE GE GO LE BJALO, GATEE KA NGWAGA E BA NAKO YA GO THABELA SEO E LEGO SE SEBOTSE.

Ke boitemogelo bjo bo thabišago kudu go etela balemi dipolaseng tša bona le go bona ka a gago mahlo ka moo Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA le huetšago ditiro tša gona le ge e ka ba maphelo a balemi bao re dirišanago nabo. Khuetšo ya lenaneo la rena ke ye botse ntle le pelaelo mme phapano ya nnete e bonala fao dit-seno tša polasa di oketšwago, fao tirišo ya naga e kaonafatšwago, le fao phedišano ye e thakgatšago le gona e makatšago e melago medu le go thea dikamano gare ga batho tšeo di dirago gore naga ya rena e be lefelo le lekaone.

Ke rata go leboga sehlopha se se makatšago sa batho bao ba šomago ka phišego le boineelo, bao ba dulago ba le tseleng go etela batho bao ba hlokago thušo goba keletšo kae le kae nageng ya rena – sehlopha seo se ikemišeditšego go lwela balemi ba ba hlabologago, go kgonthiša toka ka dinako tšohle le go šoma ka maatlā ka mehla ntle le go belaela.

Ke ka boikokobetšo le tlhompho ke bogelago boinee-lo bja sehlopha se sa Grain SA. Ke tloga ke šegofadišwe kudu ka go fiwa sebaka sa go sepela leeto le bona le go thakgatšwa ke mošomo woo o šetšego o phethilwe. Go bona ke re tselatšhweu le bokamoso bjo bo atlegilego; anke ba lotege maetong a bona a a sa tlogo a dikilometara tše di sa balwego. Tšwelang pele go dira seo le se dirago gobane le dira selo se se kgahlišago!

JENNY MATHEWS, MODULASETULO WA PELE WA LENANEOTLHABOLLO LA BALEMI LA GRAIN SA

Jenny Mathews.

1 Tseba bahlaolwa ba rena ba molemi wa ngwaga

Israel Motlhabane, yo mongwe wa bahlaolwa ba mafelelo kgethong ya Molemi yo a hlabologago wa Ngwaga wa Grain SA.

gobane le ge Israel a ile a šoma Poskantorong ya Welkom a ba a ba Raposo ka 1985, phišego ya gagwe ya go ba mong wa polasa tšatši le lengwe e ile ya phegelela. O ile a thoma go ithuta Yunibesithing ya Vista ka mokgwa wa dik-lasepataganywa a gopotše go phetha tikrii ya *BA Social Work* go thuša batho bao ba hlakago bophelong. Ebile o ile a ba mong wa kgwebo ya dithekisi tša go tšea maeto a matelele, kgwebo ya kago le kgwebo ya tirelo ya borapa, eupša ga se a ka a tlogela go lora go ba mong wa nagana ya gagwe tšatši le lengwe!

Go molaleng gore o tseba kgwebo mme o re temo le yona ke kgwebo yeo e ka go tswalelago tšhelete ge o reka mabu a maamušo a mabotse le gona o phetha dilo ka nepagalo ka nako ya maleba. Israel o ithutile go kgopela keletšo go bao ba lego kgauswi le yena. Leloko la Poto ya Grain SA, Chris Schoonwinkel, o ile a dula le sehlopha sa bahlaodi a hlatsela gore Israel o phegelela go botšiša dipotšišo le go ithuta ka balemi bao ba nago le boitemogelo tikologong ya gagwe. Go feta fao o dirišana gabotse le molemiši wa Kgoro ya Temo yo a mo thušago. Chris o boletše gape gore Israel o itlhaotše bjalo ka monna wa go tshepega kgwebong ka ge a rata go lefa kheše ge a reka didirišwa le ditrekere tše di dirišitšwego. O amegile Lenaneongtlhabollo la Grain SA go tloga mathomong. Israel o bopile kamano ye botse ye e kgontšhago le gona e thušago kudu le Johan Kriel, Molaodi wa Profense wa Grain SA. Ge a bolela ka Johan o re: "Monna yo ga a kgwathe bjoko bja gago fela, o kgwatha le pelo ya gago. O nkgodišitše gore nka kgona se sengwe le se sengwe le gore ga ke eme ke nnoši!" Le ge tlhalelo ya tsebo, bokgoni le boitemogelo e ile ya mo hlolela mathata mathomong, Israel o kgonne go fediša tšhitišo yeo ka go tsenela dithuto tše ntši ka moo a bego a kgona.

Ka 2009 Israel o humane polasa ya bobedi ye e bitšwago Uityk ka lenaneo la PLAS la Kgoro ya Tlhabollo ya Dinagamagae le Mpshafatšo ya Naga – le yona e seleteng sa Wesselsbron. Gonabjale ke yena mong wa dihektare tše e ka bago tše 900 – dihektare tše 600 ke nagatemego. Israel o ile a epa molete woo maloko a sehlopha sa bahlaodi a ilego a o hlahloba go bona popego ya mmu polaseng ya gagwe. Botse bja mmu wa gagwe bo ile bja gagamatša maloko a sehlopha. O tloga a kgethile mmu wo mobotse kudu go tšweletša dibjalo! Gonabjale Israel o bjala direi tše di katologanego manao a mahlano mme a ka letela poelo ya ka mehla ya ditone tše 5,4 godimo ga hektare. Go feta fao o na le dihektare tše 50 tša mafulo a bjang bja "Smuts finger" le dihektare tše 230 tša mafulo a tlhago. Israel o gatelela bohlokwa bja go diriša dikhemikhale go laola mengwang. O diriša mokgwa wa go lema ganyane (*minimum tillage*) mme o hira bakontraka go thekga lenaneo la gagwe la bolemi. Israel o lekola mebaraka ka šedi mme o reka dinyakwapšalo tša gagwe ka theko ye kaone ye a ka e humanago goba ge di hlagišwa ka thekofase. O šetše a na le monontšha bobolokelong bja gagwe go bjala dibjalo tša sehla se se tlogo ka ge a ile a kgona go o reka ka thekofase pele ga nako. O tlaišwa ke bohodu ka ge polasa ya gagwe e le kgauswi le lokheišene le sethobolo sa masepala. O dula a hwetša diruiwa di šele mašemong a gagwe le gona mah-lomedi magoreng a gagwe a utswiwa ka mehla.

Gonabjale Israel o bušetša thušo ye a e filwego ke ba temo ka go šomela Poto ya Grain SA bjalo ka lelokophethišo. Go feta fao o thuša bafsa ba bararo dithutong tša bona tša FET le gona o ba dumelela go dula polaseng ya gagwe matšatšing a bona a boikhutšo.

Tseba bahlaolwa ba rena ba molemi wa ngwaga

Mohlaolwa wa mafelelo John Motsoeneng wa selete sa Aberfeldy go la Freistata.

John Motsoeneng

Mohlaolwa wa mafelelo wa selete, John Motsoeneng, o lema polasa ye e bitšwago Sunnyside Farm, seleteng sa Aberfeldy kua Freistata. O belegilwe seleteng sa Lindley ka 1936 a golela polaseng fao a thomilego go šoma bjalo ka modiredi wa polaseng. O šomile bjalo mengwaga ye mentši a ba a humana laesense ya go otlela lori. O ile a šomela Iscor kua Newcastle le Sasol kua Secunda e le mootledi wa dilori go fihlela ge a thoma kgwebo ya gagwe ya dithekisi go la Qwa-Qwa, yeo e sa tšwelago pele le lehono. Ka ngwaga wa 2004 o ile a kgona go reka polasa ya gagwe yeo a bego a dutše a e lora go tloga kgale. John o ile a nyala Alinah mme ba šegofaditšwe ka bana ba le-some; ba seswai ba sa phela mme ba atlegile mešomong ya bona.

John o dirišana gabotse le molaodi wa gagwe, Jack Mofokeng, yo e lego motswala wa gagwe. Ba rerišana ditaba mme ba tšea diphetho tše ntši mmogo. Polasa ya Sunnyside e akaretša dihektare tše 239 tša nagatemego le dihektare tše 221 tša phulo, ka fao kgwebo ya bona e na le mahlakore a mabedi, e lego tšweletšo ya dibjalo le thuo ya diruiwa. Ba ruile dikgomo tše 180 tša go tswadiša le dinku tše 140 tša Merino. Mengwaga ye mebedi ye e fetilego e ba hloletše mathata mme pula ye e nelego morago ga nako e ba šitišitše go bjala lehea. Ka fao ba ile ba swanela go bjala dinawasoya le dinawa tše di bitšwago “speckled sugar beans” bakeng sa lehea. Poelo e be e le ye e thabišago ntle le gore seripa sa mafelelo sa puno se ile sa huetšwa gampe ke mabaka a go tonya le tšhwane ye e bonalago go la Freistata.

John ke leloko la Sehlophathuto sa Kestell mme o ile a tsena diithuto tše dingwe tša Grain SA tšeo di mo thušitšego kudu. Go feta fao o dirišana gabotse le Molaodi wa Profense wa tikologo ya gagwe, e lego Jurie Mentz. Mengwang e laotšwe gabotse kudu mašemong a dinawa tša go oma le ge e le dinawengwikiri, mme John o ile a holega ka ge a bjetše dinawasoya tša

gagwe tikologong ye e fodilego pele ga nako ye e tšwaetšwego (tikologong ya boruthwana dinawasoya di bjalwa moragonyana). Mentz o boletše gape gore John o beakantše mašemo a gagwe ka nako le gona ka nepagalo. Peakanyo ya seloto sa gagwe e be e le ye botse kudu mme “pšalo ya gagwe ya dinawa e be e kgahliša go fetiša!” John o latela mekgwa ye mebotse ka go diriša tsela ya koketšamohola (*added-value chain*) kgwebong ya gagwe fao a dumelelago mohlape wa gagwe wa dinku go topa dinawasoya tše di šetšego mašemong morago ga puno. Godimo ga fao o leša ditshadi le dikwanyana furu ya dinawasoya. Go ya ka Mentz dinku tša gagwe gammogo le dikwanyana di nonne le gona di itekanetše gabotse le ge marega a le bogale.

Jurie Mentz o re ka Sezulu ba re “*ufunda uzufe*”, ke go re motho o swanetše go ikemišetša go ithuta go fihlela a hlokafala. O re John ke molemi wa nnete yoo a elago keletšo hloko. Ga a ke a itshema yo a tsebago tšohle; o botšiša dipotšišo tše ntši mme o rata go humana tsebišo ka mehla ka ge a re tsebo ya gagwe ye mpsha e mo thuša go ba molemi yo mokaone le ge e šetše e le monna yo mogolo. John o bapatša puno ya gagwe ka thušo ya ba Agricom, bao gape ba mo thušitšego ka tšhelete ya go reka dinyakwapšalo.

Tembalekhaya Fort Nkuhlu

Tembalekhaya o belegetšwe Kapa-Bohlabela a ba a golela gona, kgauswi le Cala. O godile tikologong ya bolemi ka ge rakgolo wa gagwe a be a amegile temong lebaka le letelele. Mola kgahlego ya gagwe mabapi le temo e golela godimo, a phetha gore o rata go gata magatong a rakgolo wa gagwe. Ka ngwaga wa 2000 tatagoKhaya, Wiseman Nkuhlu, o ile a reka polasa ye e bitšwago Denemark, ye e lego seleteng sa Vrede. Go tloga nako yeo Wiseman a tlogela taolo ya kgwebo ye mpsha ye diatleng tše di kgonago tša morwagwe. Polasa ye e akaretša dihektare tše 200 tša nagatemego le dihektare

Tembalekhaya Fort Nkuhlu wa selete sa Vrede, yo mongwe wa bahlaolwa ba mafelelo kgethong ya Molemi yo a hlabologago wa Ngwaga wa Grain SA.

tše 800 tša phulo. Ka go realo Khaya o kopantše tšweletšo ya dibjalo le borui mme o na le badirediruri ba bane.

Khaya o feditše mengwaga ye lesometee e le molemi. Ke yena leloko la Sehlophathuto sa Kestell mme e be e le molemi yo a tšwetšego pele Lenane-ongtlhabollo la Balemi la Grain SA mengwageng ye meraro ye e fetilego; go feta fao ke yena leloko la Mokgatlo wa Ditone tše 250. Molaodi wa gagwe wa Profense, Jurie Mentz, o re: “Molemi yo o tšwetše pele ka moo go makatšago lebakeng la mengwaga ye meraro ye e fetilego, mme o beela balemi ba bangwe bao ba hlabologago mohlala wa seo se kgonegago.”

Le ge polasa ye e bontšha bothakga, go na le diruiwa tše mmalwa tše di e putlaputlago, e lego dipere, dikolobe, dikgogo, mapelepele le makalakune, ešitago le dikatse di se kae tše di nonnago! Lapa le ke la motho yo a ratago tšohle tšeo di sepelelanago le bophelo bja polaseng! Polasa ye ya diithamo tša maleba le ditrekere le didirišwa tše di hlokometšwego gabotse e hlabollwa ka boineelo le phišego.

Mola go dirišwa mekgwa ya ka mehla ya borui le bolemi, mo lebakeng le Khaya o katološa mešomo ya polasa ya gagwe ka go aga dintlo tše mpsha tša go rua dikolobe, morero woo mafelelong o tlogo akaretsa le karolo ya go tšweletša payogase (*biogas*) ye e tlogo dirišwa polaseng. Lenyaga o bjetše dinawasoya dihektareng tše 60 le lehea dihektareng tše 85 ka letlotlo leo e

lego poelo ya dibjalo tše sehleleng se se fetilego. Go fapana le mengwaga ye e fetilego, lenyaga Khaya o bjetše dinawasoya pele ga lehea ka baka la ge climate ya tikologo yeo e le ye e fodilego. Diphetho di ile tša kgahliša mme ya ba kaonafalo ye kgolo ya puno.

Khaya ke molemi yo a nago le phišego, ebile ke monna wa mobu yo a ithutago ka potlako. Go feta fao ke yena mokgokaganyi wa nnete yoo a ikgokagantšhago le batho bao ba ka mo thušago. Mohlala: o tshwenywa ke bothata bja bolwetši dikgomong tša gagwe, bjoo bo bonalago gore bo fetetšwa ke diphoofolo tša polaseng ye e bapanego le ya gagwe; ka fao o boledišana le dingaka tša diruiwa tša gae go nyaka tsebišo ye e tseenelelago mabapi le bothata bjo le go leka go hwetša tharollo.

Khaya ga a gane go amogela dikeletšo tša botsebi ka mehla, e ka ba mabapi le mekgwa ya go lema, papatšo goba taolo ya letlotlo. O na le tebelelo ya tirišo (*hands on approach*) mme ga a tsebe fela ka botlalo seo se diragalago dikarolong tšohle tša kgwebo ya gagwe, eupša godimo ga fao ga a tšhabe go tšhilafatša diatla tša gagwe go phetha mošomo! Ye ke polasa ye nngwe gape ya bokamoso bjo bo tshepišago.

JENNY MATHEWS, MODULASETULO WA LENANEOTLHABOLLO LA BALEMI LA GRAIN SA, YO A TLOGELAGO SETULO

Tembalekhaya boruengkolobe bja gagwe; o na le Jenny le Karabo.

John Motsoeneng le motswala wa gagwe ba na le maloko a sehlopha sa bahlaodi.

Taolo e sepelelana le boetapele

GA GO BONOLO GO HLALOŠA SEO MOLAODI WA NNETE WA POLASA E LEGO SONA. TIKOLOGO YEO A ŠOMAGO GO YONA E HUETŠWA KE DINTLHA TŠE MMALWA TŠA GO FAPAFAPANA, TŠEO DI HUETŠAGO LE TLHALOŠO YEO.

Boetapele le taolo ga se selo se tee mme nneteng mareo a a fapana ka mekgwa ye mentši. Taolo e amana kudu le modiro wo o itšego mme e fetoga go ya ka go tšweletšwa pele goba go rola modiro ga motho, mola boetapele bo amana le go hlahla ba bangwe go tšwela pele. Temong boetapele bo iponagatša go feta taolo. Gantši temo e swaragane kudu le go hlahla, go rutantšha le go maatlafatša bao ba amegilego.

Katlego yeo polasa e tšwelago pele ka yona e theilwe godimo ga bokgoni bja moetapele, mokgwa woo badiredi ba phethago mešomo ya bona ka wona le ka moo mathata ao a ka hlolegago a huetšago tšwelopele. Ge re gopola ditheo tša temo re lemoga gore peakanyo ye botse, dipheho tše di kwagalago gammogo le taolo ke tšona dintlha tšeo di kgonthišago katlego. Go bohlokwa go elelwa gore moetapele o swanetše go ba le bokgoni go kgatha tema ya gagwe ka moo go kgontšhago. Ga go na yoo a ka tsenago legatong la gagwe ka ge yena e le karolo ya methopo ya polasa. Godimo ga go bea dinepo, mošomo wo bohlokwahlokwa wa moetapele ke go hlopha ditiro tša bolemi go ya ka bohlokwa bja tšona (*prioritise*). Ge a nyaka go kgona o swanetše go dula a nepiša tšeo a di dirago, go bea lebelo le bonolo, le go tšwela pele ka go iketla. Mošomo wa gagwe e se ke ya ba peano le gatee.

Tše bohlokwa

Mehuta ya dilo tše bohlokwa (*priorities*) e a fapana mme re swanetše go e lekola.

- Sa mathomo re bona go na le dilo tše bohlokwa tša kakaretšo (*broad priorities*) tšeo di amanago le dipheho tša lebakatelele. Ge re swaragane le go hlopha tše bohlokwa re swanetše go elelwa kgopolo ye: "Dilo tša mathomo di dirwa pele, dilo tša bobedi ga di dirwe" (*First things first and second things never*). Bjalo ka baetapele re fela re ela dilo tša potlako hloko tšeo gantši e lego tša maitirelo (*self inflicted*). Sepheho ke mmotlolo wa taolo ka moseneke (*management by crisis (MBC)*). Go phetha peakanyo mabapi le bolemi ka nepagalo go bohlokwa kudu ka ge se se fokotša taolo ka moseneke.
- Legoro la bobedi la dilo tše bohlokwa ke tlhokomedišišo le tlhaolo ya dintlha tše bohlokwa tša poelo (*critical areas of profit*). Re se ke ra palelwa go diriša le go laola dintlha tša poelo. Nako e swanetše go dirišwa ka bohlale go hlopha, go diriša le go laola maitekelo a. Taolo ya tekanyetšo (*budget control*) e bohlokwa go fetiša. Itlwaetše go phetha dilo tše bohlokwa ka nepagalo.

Ikamantšhe le mabaka a a fetogago. Ge moseneke wa nnete o tšwelela ga go na kgetho, dilo tše dingwe tšohle di a emišwa, mme nepišo e šuthela felong ga bothata.

Dilo tše bohlokwa di a fapana ka ge mabaka a sa swane dipolaseng. Maemo a fetoga letšatši ka letšatši mme ka fao maano a rena mabapi le papatšo a swanetše go fetolwa go ikamantšha le maemo ao.

Baetapele ba se ke ba nyatša bohlokwa bja go kaonafatša bokgoni bja bona bja boetapele. Phošo ya go feta yeo ke go hlokomologa thutantšho mošomong – diphoso, ditahlego le dipholotšo tše ntši di hlolwa ke yona tlhokomologo ye.

Go bea dinepo le ditebo go ya ka tša ka godimo e ka ba tlhohlo. Potšišo ye e swanetšego go botšišwa ke gore na seo se lego bohlokwa ka nnete ke sefe? Ge potšišo ye e sa arabje ka moo go kgotsofatšago mme sephetho sa se kgahliše, re swanetše go fetola tebelelo ya rena. Ge o sa bone tharollo, bokaone e ka ba go hlaola ditiro tšeo o bonago di ka hlola tshenyo ye nnyane fela ge di ka tlogelwa.

Kabelo ya boikarabelo

Ka tlhago temo e na le makalana a mmalwa ao a ka fapošago šedi ya molemi. Go serywa nako le tšhelete ye ntši ge go kitingwa go tloga mošomong go ya go wo mongwe. Mogkwa wo mokaone ke go nepiša mošomo wo o itšego le go o phetha. Balemi ke baabedi ba ba fokolago ba boikarabelo. Go ya ka nna mabaka a a akaretša a a latelago:

- Tlhaelo ya thutantšho ya badiredi le go kgolwa gore ba ka se kgone mošomo.
- Ditshenyegelo mabapi le dinyakwapšalo (*input costs*) ke tše kgolo mme molemi o kgolwa gore ge a sa di ele hloko ka noši go ka hlolega tahlego.
- Ka tlwaelo balemi ga ba rate go hlopha mošomo, go ruta badiredi mošomo woo le go ba abela boikarabelo go o phetha.

Go fediša dipoišo tše go bonolo: "Abela badiredi boikarabelo o ba tlogele" (*Delegate and get lost*). Go fa badiredi maatla ke tsela ya maleba mme go sepelelana le boikarabelo bjo bogolo. Ka go dira bjalo molemi a se ke a gopola gore o tlogela boikarabelo bja gagwe (*abdicate*). Go tlogela boikarabelo go ra gore molemi o palelwa ke go rarolla bothata mme o bo gafela diatleng tša badiredi. Ka tsela ye a ka sola badiredi ge ditaba di folotša. Ka go abela badiredi boikarabelo molemi o a ba maatlafatša mme o nolofatša boikarabelo bja gagwe ganyane.

Ditahlego e tla dula e le boikarabelo bja molemi ka mehla. Badiredi ba se ke ba dumelelwa go sepediša polasa; sephetho e ka ba go itshenyetša.

JAN DE VILLIERS, MOLEMI YO A ROTŠEGO MODIRO

Molemi wa kgonthe o swana le pere ya sekati

BONTŠI BJA BATHO BO TSEBA GO PETŠA E LE GO BEA DIRANTA DI SE KAE PERENG YE E RATEGAGO MOKATONG WA DIPERE WA DURBAN JULY WO SWARWAGO BOKATIŠONG BJA GREYVILLE. BAPETŠI BA KGONTHE BONA BA DIRA DINYAKIŠO TŠA GO TSENELELA MABAPI LE TSWALO LE GE E KA BA LEABELA LA DIPERE PELE GA GE BA KGETHA YEO BA BONAGO GORE E KA ŠIA TŠE DINGWE.

Kotlollo ya ka mehla, dijo tše di lekanetšego le go šoma le badiredi ba ba rutilwego ke dintlha tše bohlokwa kudu ge go rutantšhwa difenyi. Mokgwa wa pere o swanetše go sepelelana le wa mokatiši go bopa motheo wo o tiilego wo o ka kgonthago phenyo. Bapetšiši ba beakanya petšo (*determine the odds*) mabapi le pere ye e itšego, letšatšing le le itšego, mokatong wo o itšego. Tšhelete ye bapetšiši ba ka e lefago mopetši e fokotšega go ya ka go gola ga petšo mabapi le pere ye e itšego. Ge tšhelete ye e petšwago pereng ye itšego e le ye nnyane, sebaka sa mopetši sa go "gola" ke se segolo le gona tšhelete ye a ka e "golago" ke ye ntši. Moano wa bapetši ke wo: "Se gane le gatee go iteka mahlatse" (*Never risk not taking a risk*).

Bjale ke nyaka go amantšha bapetši le temo; seo se kopantšhago bapetši le temo ke ntlha ya kgonagalokotsi (*risk*). Ditaodišwaneng tša maloba ke ile ka bolela ka tšhepelo ya tšhaolo ya tšhago yeo e laolago balemi bao ba kgonago go lema ka katlego lebaka le le akaretšago mašika a go latelana. Balemi bao ba hlabologago ba ikhwetša dikgatong tša mathomo tša tšhaolo ye ya tšhago.

Temo ke saense ye e raraganego ya melawana (*disciplines*) ya go fapafapana. Bongnaga le taolo ke dintlha tše bohlokwa tšeo di godišago katlego ya kgwebotemo. Temong "mokatiši" o fela a bapišwa le molaodi yo a laolago polasa. Mokatiši a ka bapišwa gape le karolo ya mothopobatho (*badiredi*) temong. Badiredi e swanetše go ba batho bao ba itekanetšego le gona ba kgonago lehlakoreng le le itšego, go swana le mootledi wa trekere goba modiši. Ge go kgethwa mokatiši yo a sa lebanago a ka se atlege mokatong – go no ba bjalo le temong. Bjalo ka mopetši goba molemi o hloka tsebišo yeo e ka go thušago go kgetha bakatiši goba badiredi ba gago, tsebišo yeo o ka theago dipheho tša gago go yona, ka ge badiredi ba ka kgatha tema ye bohlokwa katlegong ya gago.

Boitemogelo le bjona bo bohlokwa mme bo se ke bja nyatšwa le gatee. Dipere tše ntši tšeo di bego di sa tšhepiše di kile tša fenya mokatong ka baka la bakatiši ba boitemogelo – ka wona mokgwa woo balemi ba bantši ba kgonne go phologa mabakeng a boima ka baka la boitemogelo.

Go bohlokwa go kwešiša kgopolo ye "go tswadiša difenyi". Go kgetha pere go swana kudu le go šoma ga Safex ("bapetšiši"). Ge pešana ya ngwaga (*yearling*) ye e rekišwago e nyakwa ke bareki ba bantši, theko ya yona e tla namele-

la. Go bjala dibjalo tše di sa nyakegego go ka hlola pheleledi ya ditšweletšwa tša mohola wo monyane. Go iša setšweletšwa se se sa nyakegego mmaraeng go ka se be le mohola. Dipolasa tše ntši di tšweletša dibjalo mme tšona di swanetše go ba tša boleng bja godimo go hlagiša poelo ye e swarelelago. Ditšweletšwa tša boleng bjo bo fokolago di ka se hlagiše dipoelo tše botse.

Dipere tše dingwe di kgatha ka magato a magolo, eupša di boeletša magato ao ka lebelo le lenyane. Tše dingwe di kgatha ka magato a manyane, eupša di boeletša magato ao ka lebelo le legolo. Temong le gona go na le ditshepelo tša mohuta wo. Polasa ye e hlabologago e tšwela pele ka magato a manyane ao a kgonthago gabotse ka nako, eupša ga e atlege ka botlalo ka baka la ditshepyegelo tša godimo mabapi le tšweletšo (*higher fixed cost per unit of production*). Polasa ye kgolo yona e fapana le ye e hlabologago ka ge e nyaka peo ye kgolo ya tšhelete. Ka fao go ka ba kaone go diriša ditrekere le didirišwa tšeo di sa bitšego tšhelete ye ntši. Mošomo mo gogolo e ka ba maitekelo a ba lapa goba ba leloko.

Kgwebo ye nnyane yeo e laolwago gabotse e ka tšweletša poelo godimo ga hektare yeo e sa fapanego kudu le ya kgwebo ye kgolo. Thutantšho ya balemi ba ba hlabologago, bongnaga le tirišo ya mekgwa ye mebotse e ka ba mathomo a mabotse. Thutantšho e hlagišwa ke mekgatlo ye mmalwa, ye mengwe ntle le tefo, ye mengwe ka go lefiša tefo ye nnyane. Thutantšho e se ke ya kgaotšwa le gatee, ka gobane theknolotši ye mpsha e phuruloga letšatši le letšatši – ke ka fao thutantšho e lego mošomo wa Grain SA wa ka mehla.

Mathata go bonala e le go amogela bong le go diriša tsebo yeo e humanwego. Go swanetše go hlokomelwa kudu gore lenaneo le le se ke la gapeletšwa. Re ka re re dirišana le moatletiki wa lešika la mathomo – ge a ka gapeletšwa go šoma go feta tekanyo ka pela go feta ka moo go swanetšego, se se ka senya bokamoso bja gagwe mme a fetša a rotše modiro pele ga nako. Bao ba kgonago go kgotlelela peanong ye boima le go thopa sefoka mafelelong ke bona baatletiki bao re swanetšego go ba tšweletša. Ba bangwe ba tla tšea sebakanyana go fetoga bafenyi mme ba bangwe mohlamongwe ba ka se fihle mafelelong.

Moano wa rena malebana le temo e swanetše go dula e le: "Ge mabaka a thatafala, dinatla di a kgotlelela" (*When the going gets tough, the tough get going*). Ntle le pelaelo lenaba le legolo la rena ke kgonagalokotsi (*risk*). Eba mosefetogefetoge diitrong tša gago mme o godiša kgwebo ya gago. Mola bontši bja balemi ba rena bao ba hlabologago bo ka se thope sefoka peanong ya bona, nnete ke gore ka maitekelo a bona ba tla thea metheo ye e tiilego yeo mašika a ka moso a ka agago go yona.

JAN DE VILLIERS, MOLEMI YO A ROTŠEGO MODIRO

Tekanyetšo – ga se ntlha ya lefela ya taolo

GE MOTHO A AKANYA TEKANYETŠO GO ATIŠA GO TŠWELELA DIPOTŠIŠO TŠE DI ITŠEGO. NA TEKANYETŠO KE ENG? TEKANYETŠO E DIRIŠWA KAE? NEPO YA TEKANYETŠO KE EFE? NA AFA TIRIŠO YA TEKANYETŠO E NA LE MOHOLA?

Batho ba diriša lereo le tekanyetšo gantši ntle le go lemoga ka botlalo gore tekanyetšo ke ntlha ye bohlokwa ya taolo ya letlotlo. Elelwa le gona gore taolo e ra eng: go beakanya, go rulaganya, go diriša le go laola. Ka tiwaelo re beakanya dikgwebo tša rena ka mokgwa wa sebopego (*physical terms*) – seo

re tlogo se bjala le gona dihektare tše kae, peu yeo e tlogo dirišwa, bjalobjalo. Gomme mafelelong a ngwaga katlego ya dikgwebo tša rena e bolelwa ka mantšu a tšhelete (diranta le disente), seo gape se bitšwago sephetho sa letlotlo (poelo/tahlego). Ka fao go na le mohola go bea dipeakanyo tšohle tša rena le ka mantšu a tšhelete, mme ke sona seo tekanyetšo e lego sona.

Tekanyetšo e hlalošwa ka go re ke leano le le ngwadilwego la tiro ya ka moso, leo le hlagišwago ka sebopego sa bokaakang bja popego le bokaakang bja letlotlo (*physical and financial quantities*). Go ya ka taolo ya

Kgatišo ye e tšweletšwa ka thušo ya Maize Trust.

GRAIN SA

PO Box 74087, Lynwood Ridge, 0040
► 08600 47246 ◀
www.grainsa.co.za

PHATLATŠO

Debbie Boshoff
► 08600 47246 ◀
www.grainsa.co.za

BALAOODIPROFENSE

Danie van den Berg
Free State (Bloemfontein)
► 071 675 5497 ◀
danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Free State (Ladybrand)
► 079 497 4294 ◀
► Office: 051 924 1099 ◀
johank@grainsa.co.za
Dimakatsi Nyambose

Jerry Mthomboti

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ◀
► Office: 031 755 4575 ◀
jerry@grainsa.co.za
Nonhlanhla Sithole

Naas Gouws

Mpumalanga (Belfast)
► 072 736 7219 ◀
naas@grainsa.co.za

Jurie Mentz

Mpumalanga (Vryheid)
► 082 354 5749 ◀
► Office: 034 980 1455 ◀
jurie@grainsa.co.za
Sydwell Nkosi

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
► 078 791 1004 ◀
► Office: 039 727 5749 ◀
ian@grainsa.co.za
Jenilee Bunting

Lawrence Luthango

Eastern Cape (Mthatha)
► 076 674 0915 ◀
► Office: 047 531 0619 ◀
lawrence@grainsa.co.za
Cwayita Mpotyi

Toit Wessels

Western Cape (Paarl)
► 082 658 6552 ◀
toit@grainsa.co.za

DESIGN, LAYOUT AND PRINTING

Infoworks

► (018) 468-2716 ◀
www.infoworks.biz

PULA INVULA E HWETŠAGALA KA MALEME A A LATELAGO:

Sesotho sa Leboa,

Seisemane, Seafrikanse, Setswana,
Sesotho, Sezulu, Sethosa.

**Nepo ya rena ke go tšweletša kgatišo ya
maemo a godimo. Ditshwayatshwayo dife
kapa dife tše di ka bago gona mabapi le
dikagaregoba peakanyo ya yona, di ka
romelwa go Jane McPherson.**

Tekanyetšo – ga se ntlha ya lefela ya taolo

letlotlo, bokamoso ke ngwaga wo o tlogo wa letlotlo, woo e ka bago lebaka la 1 Matšhe 2013 go fihla ka 28 Feperware 2014.

Ka mantšu a mangwe, tekanyetšo ke karolo ya tshepetšo ya **peakanyo** mme e tšewa go ba thušo peakanyong. Peakanyo le tekanyetšo ka go realo di ama bokamoso; ka fao peakanyo ya ka moso e theilwe godimo ga dikakanyo tša ditseno le ditshenyegelo tša ka moso. Eupša ka ge re se na nnete mabapi le ka moso, tekanyetšo e ka se be ye e tiilego goba ye e sa fetogego. Ditekanyetšo di swanetše go kgona go fetolwa, le ge go dira bjalo go ka ba kotsi, kudu ge dipeakanyo di fetolwa gabonolo le gona ka mehla.

Dinepokgolo tša ditekanyetšo ke tše di latelago:

- Go thuša peakanyong ye e kgontšhago ya magoro ohle a kgwebo;
- Go bapiša dipeakanyo tša go fapana le go kgetha ye kaone go tšona;
- Go thuša go tšea diphetho ge dipeakanyo **di dirišwa**; le
- Go diriša tekanyetšo bjalo ka taolo ya mafelelo ya ditiro tšohle.

Ka go realo tekanyetšo e swanetše go thuša molemi go phetha ditebanyo le dinepo tša kgwebo ya gagwe, ka fao tekanyetšo e swanetše go ba ya nnete le gona ye e nepagetšego ka moo go kgonegago, mme e swanetše go gatelela bohlokwa le nyakego ya tsela ye e lebanego ya go ngwala bohlatse.

Bjalo ka ge re hlalošitše ditaodišwaneng tše di fetilego, o swanetše go ngwala bohlatse bja mangwalo ohle a mothopo gore mafelelong o kgone go beakanya distatamente tše tharo tšeo di nyakegago mabapi le taolo ya kgonthe ya letlotlo le go bontšha ka botlalo katlego ya letlotlo ya kgwebo ya gago. Distatamente tše tharo ke tše: **Statamente ya Ditseno, Lenanetekanyetšo le Statamente ya Tšhepelo ya Kheše**. Elelwa gore statamente ye nngwe le ye nngwe e hlagiša sephetho se se fapanago le tše dingwe mme kgwebo ya gago e bontšha katlego fela ge sephetho se sengwe le se sengwe le sona se bontšha katlego.

Ge o beakanya tekanyetšo o swanetše le go beakanya distatamente tše tharo tša letlotlo tše di bitšwago **Distatamente tše di Lekanyeditšwego (Budgeted Statements)**. Distatamente tše di bontšha katlego ya letlotlo ye e letetšwego ya kgwebo ya gago. Tlhohlo ke gore ge o beakanya tekanyetšo ntle le mangwalo a mothopo o swanetše go akanya ditseno le ditshenyegelo tšohle.

Batho ba bangwe ba bona peakanyo ya tekanyetšo e le tšhepelo ye e lapišago mme ka fao go nyakega thupišo go phetha mošomo wo. Potšišo ya go re afa tekanyetšo e a hlokega e ka fetolwa ka go re dikgwebo tše di atlegilego, go akaretša le kgwebo ya temo, di diriša ditekanyetšo bjalo ka thušo mabapi le taolo. Di ka se dire bjalo ge tekanyetšo e se na mohola.

A re lebeleleleng mošomo wa go beakanya tekanyetšo. Go akaretša kgwebo ya gago ka botlalo re eletša gore o beakanye ditekanyetšonyane (*sub-budgets*) tše di latelago:

- Tekanyetšo ya kapetlele ya go beakanyetša theko ya matlotlo a go swana le ditrekere, didirišwa, bobolokelo, kagelelo, bene ya go dirišwa polaseng, bjalo bjalo. Tekanyetšo ge e dirišwa ka tshwanelo e ka thuša go thibela ditheko tše di sa nyakegego tša go swana le go reka bene ya mabaibai ye e sa swanelego mošomo wa polaseng.
- Tekanyetšo ya bogwebi goba ya tšweletšo yeo e bontšhago ditshenyegelo tša tšweletšo mabapi le ngwaga wo o tlogo. Ditekanyetšo tše tša tšweletšo di swanetše go theiwa godimo ga lenaneotaolo la gago la tšweletšo ya bogwebi (*enterprise production management program*).
- Tekanyetšo mabapi le ditshenyegelo tša semotšhene yeo e bontšhago ditshenyegelo tša ka mehla malebana le dinamelwa, metšhene ye megolo le didirišwa tšohle. Ditshenyegelo tše di swanetše go akaretša ditshenyegelo malebana le dibešwa, dithaere, ditirelo, dilaesense, inšorensa le ditshenyegelo tše dingwe mabapi le tlhokomelo.
- Tekanyetšokakaretšo (*overhead budget*) yeo e bontšhago ditshenyegelo tša go swana le moputso wa badirediruri, mohlakase, meetse, ditshenyegelo tše dingwe mabapi le tlhokomelo ya tša go swana le meago le kagelelo, inšorensa ye nngwe, phokotšegotheke ya matlotlo, le ditshenyegelo tšohle tša ofising tša go swana le tirišo ya mogala, khomphutha le dingwalelo. Ditshenyegelo tše tšohle ke tšeo go lego boima go di amantšha le bogwebi (*enterprise*) bjo bo itšego.
- Tekanyetšo ya letlotlo yeo e akaretšago kapetlele le tswalo yeo e swanetšego go lefša mabapi le dikadimo tšohle ngwageng wo o tlogo.
- Tekanyetšo malebana le ditshenyegelo tša gago ka nama. Re go eletša ka maatla gore o ipalele "moputso" wa kgwedi le kgwedi le go aroganya ditshenyegelo tša gago ka nama le tša kgwebo ya gago. Mafelelong a ngwaga ge go na le poelo kgwebong ya gago o ka kgetha ge eba o nyaka go ikabela "ponase". Ke kgwebo ya gago, ka fao ke wena o phethago ka moo o dirišago poelo ge e le gona. Katološa kgwebo ya gago, e kaonafatše ka go reka ditlhamo tša theknolotši ye mpsha le gona ye kaone, reka se o se ratago, goba mohlamongwe boloka tšhelete yeo.

Ka go diriša ditekanyetšonyane tša ka godimo tšohle, o ka kgona go beakanya tekanyetšokgolo ya gago yeo e akaretšago distatamente tše tharo tša letlotlo tšeo di lekanyeditšwego (*budgeted financial statements*) tšeo di tlo go fago kakanyo ya katlego ya letlotlo ya kgwebo ya gago ngwaga wo o tlogo.

Go ruma – ge o beakanya tekanyetšo la mathomo go tlo ba boima, eupša elelwa: maleka ga se makgone, makgone ke maboeletša, le gona boitemogelo bo bontšhitše gore tekanyetšo e na le mohola.

JANE MCPHERSON, MOLAODI WA LENANEO-TLHABOLLO LA BATŠWELETŠI LA GRAIN SA